

Agustí Bartlett Zaldívar, aproximació biogràfica

Antoni LÓPEZ DAUFÍ

Arquitecte. Arxiu Històric COAC-Ebre

RESUM

Aquest escrit es proposa omplir un incomprensible esvoranc documental sobre la figura de l'arquitecte Agustí Bartlett Zaldívar (Puerto Príncipe, 1892 – Barcelona, 1971) que va exercir el càrrec de tècnic municipal de Tortosa durant un període ininterromput de gairebé 40 anys. Centrat en els aspectes biogràfics del personatge, el text aporta dades i obre finestres per tal de documentar i entendre la tasca d'aquest compromès funcionari públic. Amb el seu tarannà culte i captivador, Bartlett, oriünd de la Cuba més insurrecta, va transformar el semblant envellit i demacrat de Tortosa.

Paraules clau: Bartlett, arquitecte, municipal, Tortosa, arquitectura, racionalisme.

RESUMEN

Con el presente escrito nos proponemos llenar un incomprensible vacío documental sobre la figura del arquitecto Agustí Bartlett Zaldívar (Puerto Príncipe, 1892 – Barcelona, 1971) quién ejerció el cargo de técnico municipal de Tortosa durante un período ininterrumpido de cerca de 40 años. Centrado en los aspectos biográficos del personaje, el texto aporta información y abre vías para documentar y comprender la labor de este comprometido funcionario público. Con su talante culto y cautivador, Bartlett, procedente de la Cuba más insurrecta, transformó el semblante envejecido y demacrado de Tortosa.

Palabras clave: Bartlett, arquitecto, municipal, Tortosa, arquitectura, racionalismo.

ABSTRACT

With this writing it is proposed to fill an incomprehensible documentary gap on the figure of the architect Agustí Bartlett Zaldívar (Puerto Príncipe, 1892 – Barcelona, 1971) who held the position of municipal technician of Tortosa for an uninterrupted period of nearly 40 years. Focused on the biographical aspects of the character, the text provides data and opens ways to document and understand the work of this committed public official. With his cultured and captivating disposition, Bartlett, from the most insurgent Cuba, transformed the aged and haggard countenance of Tortosa.

Keywords: Bartlett, municipal, architect, Tortosa, architecture, rationalism.

Introducció

Costa de comprendre que d'una personalitat de la talla de la d'Agustí Bartlett no disposem de referències biogràfiques suficients per a procurar-nos una idea fidedigna del periple vital d'aquest arquitecte tan singular com postergat. Cinquanta-tres anys després de la seva mort, no existeix cap iniciativa seriosa adreçada a recuperar l'obra i la figura d'aquest amatent funcionari municipal, fidel seguidor de l'arquitectura racionalista.

Ara, esperonats pel 20è aniversari d'aquesta revista i gràcies a l'entusiasta implicació d'alguns testimonis familiars (Anna Seco Huerta i Enric R. Bartlett Castellà, neboda i besnebot de l'arquitecte, respectivament), hem pogut corroborar i ampliar les dades acumulades d'un temps ençà per tal de confegir el present escrit amb l'objectiu de reivindicar l'actuació del més longeu i apassionat dels qui han estat arquitectes municipals de Tortosa. Sens dubte, un personatge imprescindible per a entendre la història recent de Tortosa.

Perfil biogràfic

Primerencs anys antillans (1892-1898)

La colonial ciutat cubana de Santa María del Puerto del Príncipe -actual Camagüey- va veure nèixer el desè dels onze fills engendrats pel matrimoni format pel militar canari Juan Bartlett Tarrius i la mestressa cubana Isolina Zaldívar Sánchez-Pereira, filla d'una família d'origen basc. Corria el 2 d'abril de 1892 i el nounat, Agustí, empenia una plàcida infantesa alletant-se dels costums d'una ciutat que, aleshores, ja es distingia pel seu catolicisme i per un alt nivell cultural.

Aquesta calma antillana es va veure enterbolida per l'esclat de la insurrecció de 1895 que generà el daltabaix conegut com a Guerra de Cuba. En aquest tumult, els Bartlett Zaldívar perden l'ocupació del pare -s'havia retirat de la carrera militar i era funcionari civil- i les propietats. Aquesta precària situació els obliga a abandonar l'illa i retornar a Barcelona, al domicili del carrer Consell de Cent, 300. Per ser més exactes, retornen el matrimoni, una cunyada i vuit dels seus fills. Bona part d'aquests detalls personals els hem pogut conèixer gràcies a una missiva que Bartlett pare envià a un conciutadà i amic des de la infantesa en què, apel·lant a la seva perenne amistat, li demanava carta de presentació per trobar feina com a traductor en alguna editorial. Aquest benvolgut company d'estudis no era altre que el novel·lista, dramaturg i futur polític Benito Pérez Galdós (Las Palmas de Gran Canària, 1843 - Madrid, 1920) amb qui Juan Bartlett havia compartit aula i pati al col·legi de sant Agustí, de Tenerife.

Període de formació superior (1912-1920)

Un cop cursats els estudis elementals, la formació acadèmica de Bartlett entra en una fase decisiva quan inicia els estudis universitaris. Atès que es presentà i aprovà l'examen d'ingrés a l'Acadèmia d'Enginyers, es fa difícil esbrinar si l'arquitectura fou la seva opció vocacional i quines circumstàncies l'impulsaren a decantar-se, finalment, per aquesta disciplina. Sembla, però, inqüestionable la seva voluntat d'estudiar una carrera tècnica i que es veia prou capacitat per escometre-la.

A la segona dècada del segle XX, l'Escola d'Arquitectura es regia per un Pla d'Estudis que constava d'un ingrés o admissió, dos cursos preparatoris i quatre de carrera pròpiament dita. El seu primer curs de preparatori correspon a l'any acadèmic 1912-1913, amb Lluís Domènech i Montaner com a director de l'esmentada escola, en la seva segona¹ etapa com a docent. L'estudiant Bartlett rubrica un expedient acadèmic sense alts i baixos tot excel·lint en assignatures com ara Electrotècnia, Resistència de Materials i Urbanització.

El 22 de juny de 1920 obtingué el títol d'arquitecte. El seu exercici de revàlida -altrament dit projecte final de carrera (PFC)²- tractava d'un wagnerià teatre d'òpera, constatant la seva emergent melomania. L'exterior de l'edifici, en acadèmic llenguatge Beaux-Arts, recorda molt la parisenca Òpera de Charles Garnier, mentre que el seu interior reverbera l'essència del domenechià³ Palau de la Música Catalana. Companys de promoció foren, entre altres, el tarragoní Pau Monguió i

1 Lluís Domènech i Montaner fou director de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona des de 1900 fins a 1920, llevat de l'interval entre 1901-1905, període en què fou diputat a Madrid

2 Aquest PFC es conserva dipositat a l'Arxiu Gràfic de l'ETSAB-UPC. Consta de Memòria i 6 plànols.

3 Si atenem a les promocions acadèmiques en què s'inscriuen, entre 1899 i 1921, la majoria havien iniciat l'activitat professional en clau modernista, influenciats per les obres dels seus mentors: Antoni Gaudí i Lluís Domènech i Montaner, principalment.

Fonts i el biscaí Pedro Ispizua Susunaga. El primer, conegut a Tortosa no tant per la seva fugaç estada com a arquitecte municipal (1920-1921) sinó, més aviat, per ser fill de l'arquitecte Pau Monguió i Segura, l'artífex del modernista escorxador tortosí vora l'Ebre (1905-1908). El segon, pels seus emblemàtics edificis racionalistes signats com a arquitecte municipal⁴ de Bilbao, entre els anys 1920 i 1937.

Perspectiva del projecte de revàlida d'Agustí Bartlett Zaldivar: Teatre d'òpera. Font: Arxiu Gràfic ETSAB-UPC. [DIB dibuix:300553] PRO:300552

Aurora i Agustí, la jove parella. Font: germanes Seco Huerta

Amb el títol a la butxaca, Agustí no triga a donar-se d'alta a l'Associació d'Arquitectes de Catalunya⁵ institució en la qual, l'any 1923, formaria part de la Comissió Especial d'Ordenances i Urbanització. Un dels seus primers treballs professionals, que ens consta, fou la col·laboració -juntament amb altres arquitectes- en la confecció del plànol parcel·lari de Barcelona, sota les ordres de l'arquitecte Ezequiel Porcel. També

4 Des de 1920 fins a 1927, sota les ordres de Ricardo Bastida.

5 Col·lectiu d'afiliació voluntària, creat el 1875 i embrió de l'actual Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

intervingué, de forma directa, en la redacció del projecte i posterior direcció d'obres del passeig marítim de Sitges (sector de Terramar) per a la societat *Parques i Edificaciones, S.A.*, dirigida per l'arquitecte José María Martino⁶.

Període de tècnic municipal de Tortosa, 1923-1960

La seva vinculació amb la ciutat de Tortosa sorgeix arran de la visita efectuada a aquesta ciutat, els dies 20 i 21 d'octubre de 1923, per un grup de membres de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, encapçalada pel seu president Miguel Madorell Rius. Aquest, a l'assabentar-se de la vacant de tècnic municipal -motivada per la renúncia⁷ al càrrec del fins llavors titular Pau Monguió Segura- s'oferí de proposar un dels seus membres per a tal comesa, i Agustí Bartlett en fou designat. Seguint aquesta recomanació, va ser nomenat de forma interina en sessió municipal de 15 de novembre de 1923. A la convocatòria oficial⁸ per cobrir la plaça de tècnic municipal s'hi van presentar, a més de Bartlett, els joves arquitectes Francesc Monravà Soler (Valls, 1888-Tarragona, 1968; t. 1912) i Roberto Oms Gràcia (1896-1971; t. 1921). Bartlett, armat amb un sòlid currículum i, sobretot, amb l'aval epistolar de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, va accedir al càrrec en propietat, el 24 de gener de 1924, per unanimitat del comitè avaluador. Tant Monravà com Oms acabarien sent insignes professionals: com a arquitecte municipal de Barcelona i provincial i escolar de Tarragona, el primer, i com a arquitecte de Correus i Telègrafs, el segon.

L'arribada de l'arquitecte Bartlett a Tortosa coincideix amb la llavors recentment imposada dictadura de Miguel Primo de Rivera i, a nivell local, amb el mandat de l'alcalde conservador Primitivo Ayuso Colina⁹, que seria destituït pocs mesos després. Bartlett va traslladar-se a Tortosa i, més endavant, ho faria la seva parella, Aurora Fernández-Delgado Rapallo, natural d'Almeria i arrelada a Barcelona, amb qui va contraure matrimoni¹⁰ al cap d'uns anys -el 15 de febrer de 1939-, probablement, per guardar les aparences davant els estrets límits morals de la societat tortosina d'aleshores. S'havien conegut de joves i formaven una parella molt ben avinguda però gens convencional. Empedreïts viatgers, van visitar diverses ciutats europees com Ginebra, París i, amb més freqüència, Mallorca per raons familiars. Aurora, cinc anys més jove que Agustí, era una dona independent i estilsa. Aturar-nos en aquest aspecte sembla convenient i necessari per entendre la seva relació de parella:

6 José María Martino Arroyo (Barcelona, 1891-1956) fou l'autor del projecte del *Cinema Coliseum*, aixecat a Tortosa entre 1933 i 1934.

7 Pau Monguió renuncià al càrrec d'arquitecte municipal per declarar-se aquest incompatible amb l'exercici d'arquitecte del cadastre urbà.

8 Les bases del concurs es van acordar en data de 2 de novembre de 1923.

9 Terratinent, entre altres possessions, del Mas de la Missa.

10 S'havien casat durant la Guerra Civil però, al no tenir validesa aquest matrimoni per al nou règim, van repetir-ho un cop acabada la guerra.

un matrimoni cultivat i atípic, que es professava respecte mutu i que no va deixar descendència. De solter, Agustí va viure al barri de Remolins i quan Aurora va venir a Tortosa es posaren a viure junts a la zona de la Casota (raval de sant Vicent), a primera línia de riu on històricament cal situar les darreres drassanes de la ciutat. Concretament, a la casa que el mateix arquitecte dissenyà, l'any 1936, a nom de la seva cunyada, Josefa Ibáñez Ferrer, i que, per raons que desconeixem, hi va establir la residència i el despatx professional particular. Conegut com el xalet Bartlett, aquest habitatge unifamiliar aïllat se situa, riu enllà, davant per davant del llavors flamant mercat del peix, edifici amb el qual comparteix llenguatge racionalista i panorama fluvial. En planta baixa, a la zona cantonera amb el carrer Marquesa de la Roca, l'arquitecte projectava els encàrrecs de particulars mentre Aurora endolcia les hores tocant el piano des de la sala d'estar. Enfervorit lector i gran defensor dels beneficis de la lectura com a factor formatiu, Bartlett -a més de la professional d'arquitecte- atresorava una magnífica¹¹ biblioteca personal, ubicada a l'habitació més elevada de la casa i a la qual s'accedia per una escala guarnida muralment amb gravats històrics. En aquella estança també hi custodiava una col·lecció de làmines de dibuixos propis i aliens. Rodejada per un florit jardí que s'obria al riu, aquesta casa fou la primera a construir-se d'una illa residencial de baixa densitat edilícia, dissenyada per Bartlett tot seguint el model anglès de Ciutat Jardí propugnat per l'arquitecte urbanista E. Howard¹². Tot just a la parcel·la posterior a la seva, l'any 1947 Bartlett projectà un habitatge unifamiliar per a la seva germana petita, Antonia Bartlett Zaldívar (Puerto Príncipe, 1893 - Barcelona, 1959), que aquesta mai no va arribar a habitar.

Xalet Bartlett, a Ferreries.
Font: germanes Seco Huerta

11 Amb predilecció per Goethe i els clàssics russos.

12 Ebenezer Howard (1850 – 1928), urbanista londinenc fundador del moviment urbanístic de Ciutat Jardí, proposat com a resposta a la manca d'habitatge obrer i en el qual els habitants disposen de certa autonomia respecte la urbs, al voltant d'un espai públic central i gaudint d'un elevat percentatge d'espais verds.

La coneguda passió¹³ nàutica de la parella Bartlett-Fernández es feia notòria amb la navegació, pel riu i pel delta de l'Ebre, amb la seva barca a vela batejada amb el nom de *Tina*, apel·latiu afectuós amb què Agustí anomenava l'Aurora. Ja des de Barcelona estant, la parella freqüentava amb assiduitat les platges de la vila del Masnou on participaven¹⁴ amb deler de l'ambient cultural que exhalava el seu Casino: un focus de progressia i d'intel·lectualitat en la pertorbable primera dècada del segle XX. Tot plegat, un influx de cosmopolitisme que resulta essencial per comprendre la manera de pensar i d'estar al món de tots dos. Capdavaners al nostre territori del turisme de sol i platja, *doña* Aurora i *don* Agustín estiuiejaven al municipi mariner de l'Ampolla on es van fer construir un xalet -actualment desaparegut- davant d'una cala solitària que, amb el temps, s'acabaria coneixent com "la platja de l'arquitecte", en clara referència al seu primer colonitzador.

Agustí i Aurora navegant amb dos grumets a bord del veler Tina (1950). Font: germanes Seco Huerta

13 Cal afegir la fotografia com una altra afició compartida amb l'entorn dels Bartlett-Fernández Delgado.

14 Solien coincidir, entre altres estiuiejants, amb els *Huerta*, familiars d'Aurora. Es movien al llarg de la línia costanera Barcelona-Badalona-Tiana-Montgat-Masnou.

El chalet del arquitecto era una casa diferente a las demás, que reflejaba la personalidad de su dueño. Estaba pintada de color rojo oscuro, lo que era ya un signo distintivo, único y extraño en aquel contexto. Constaba de dos pisos, el de abajo era una estancia sin tabiques aunque con distintos ambientes y arriba se ubicaban los dormitorios. La casa estaba rodeada de un gran jardín con árboles frutales (ciruelo) y flores, separado de la carretera por un seto de adelfas que sobresalían de una pequeña tapia, y se entraba a él por el extremo sur, a través de una puerta de barrotes de hierro, enmarcada por dos altas pilastras. Habían mandado hacer en el otro extremo del jardín, frente al mar y en posición elevada, una terraza con un banco de obra en sus dos lados exteriores, desde donde la impresión óptica era la de estar en un barco si se miraba hacia la playa y desde donde además se tenía una magnífica vista del conjunto del pueblo en toda su extensión, ese perfil entrañable de la Ampolla de entonces. En ella pasaba la pareja muchos ratos leyendo, hablando o mirando al mar. El interior de la vivienda era funcional a la medida de un refinado matrimonio sin hijos, con bellos objetos que decoraban la estancia.¹⁵

A l'esquerra i destacant pel color fosc de la façana, xalet on estieujava el matrimoni Bartlett-Fernández Delgado a l'Ampolla. Font: Joan Cladelles Daufí.

A diferència de l'efímera estada d'altres tècnics municipals que el van precedir -particularment entre 1881 i 1900- Bartlett va romandre titular de la ciutat durant més de 36 anys, mantenint-se actiu durant la preguerra, la guerra i l'obstinada postguerra tortosina. Al llarg de gairebé quatre dècades, l'evolució professional d'Agustí Bartlett presenta etapes ben diferenciades que desperten l'interès per la seva figura i trajectòria singulars.

¹⁵ Evocació que en va fer d'aquest xalet l'estieujant saragossana Assela Alamillo Sanz en una oprobiosa publicació sobre l'Ampolla i la seva gent, de la qual preferim guardar silenci.

Els primers anys són d'intensa activitat municipal. A més, el 1928 es nomenat¹⁶ arquitecte municipal interí d'Igualada i el 13 de novembre de 1929, arquitecte diocesà en substitució de Manuel Montesinos Ibáñez (Castelló de la Plana, 1875 – Benicàssim, 1929). Pocs mesos després, l'adveniment de la II República, carregada d'esperit innovador, sembla contagiar les propostes arquitectòniques i urbanístiques de Bartlett que, abandonant ambigüitats estilístiques, s'entusiasma pel racionalisme¹⁷ en el que esdevindrà un dels períodes més interessants de la seva producció arquitectònica. En efecte, és entre 1932 i 1936 que va concebre obres en aquest llenguatge arquitectònic com ara el mercat del peix, el xalet Bartlett i el xalet Nivera.

En acabar la Guerra Civil, esdevingué protagonista destacat de la reconstrucció de Tortosa en una postguerra inacabable i autàrquica. Bartlett i, com ell, altres supervivents del conflicte bèl·lic, es trobaren en el pitjor dels escenaris possibles: una ciutat abandonada i ensorrada que, tot i l'extraordinària resiliència de la població, no aconseguiria tancar les seves principals ferides fins ben entrada la dècada dels anys 50.

Enmig d'aquest panorama estremidor -els anys de plom, com s'ha arribat a qualificar- sobresurt l'avantguardisme compartit per Bartlett i Francesc Bas Espuny, mataroní establert a Tortosa com a delineant municipal. S'ha de dir, però, que des de 1929 l'arquitecte ja comptava amb la complicitat del seu ajudant, l'aparellador municipal Mariano Lleixà Asensio (Tortosa, 1915 – 1994). Fidel escuder de Bartlett, Mariano Lleixà jr.¹⁸ vivia també a Ferreries -ben a prop del xalet de l'arquitecte- al veí carrer¹⁹ de la Marquesa de la Roca.

Prescriptor d'aquest urbanisme de caire social i practicant d'un estil arquitectònic -el racionalisme²⁰- identificat amb la II República, sorprèn, si més no, la seva vinculació amb la Falange, tot just acabada la Guerra Civil. Contemporitzador, tolerant i fidel al lema "viu i deixa viure", Bartlett mai s'havia significat ideològicament.

Desconeixem el grau de convicció amb què Bartlett es va identificar amb la *Causa Nacional* i si ho fa fer empès -com tantes altres persones- pel context polític imperant o per la comoditat de no veure compromesa la seva trajectòria professional. Sigui com sigui però considerat com a persona *adherida*, Bartlett va esquivar sancions i, sobretot, el temut expedient de depuració professional que de forma implacable es va acarnissar amb els funcionaris estatals afectes a la II República i, en

16 *La Vanguardia*, 7 de setembre de 1928, pàg. 24.

17 AA.VV. (2023)

18 El seu pare, Mariano Lleixà Subirats (Mas de Barberans, 1872 – Tortosa, 1957), va ser un notable pintor, experimentat docent i aplicat delineant de l'Ajuntament tortosí.

19 Posteriorment, la família Lleixà-Asensio es traslladà a l'edifici del núm. 60 de l'actual Passeig de l'Ebre, a Ferreries.

20 A Espanya, el racionalisme arquitectònic s'ha identificat amb l'arquitectura moderna republicana. En acabar la Guerra Civil, el nou règim la prohibeix per "roja i separatista".

particular, amb els col·legues²¹ que per la seva militància republicana -política i/o arquitectònica- eren considerats enemics perillosos del nou règim. Alguns d'ells, veient-se forçats a optar entre l'adhesió al règim o afrontar la seva acció repressora i punitiva,²² preferiren triar el penós camí de l'exili. Sigui com sigui, el Bartlett més temperat va saber lidiar amb alcaldies d'ideologia contraposada. Fins i tot, el poder polític i la preeminència municipal que va arribar a ostentar li conferiren elevades cotes de poder durant la postguerra, gairebé com un alcalde a l'ombra. Es pot afirmar, sense por d'equivocar-se, que ell i l'aleshores secretari de la corporació municipal -Andrés Celma Comas- conduïen les regnes de la ciutat. Aquesta circumstància política provoca que més d'un tortosí confongui l'arquitecte amb el seu nebot, Álvaro Bartlett Salvá,²³ metge de professió, que va ser alcalde de Tortosa durant el període 1958-1960.

L'adscripció ideològica -real o aparent- d'Agustí Bartlett a la *Falange*, unida a la frivolitat amb què se solen jutjar els comportaments aliens, projecta sobre aquest arquitecte una fosca ombra que llasta la seva dimensió professional i popular. En el seu moment, Bartlett no va amagar mai la seva estreta relació amb el règim franquista i va mostrar una actitud individual que recorda la del col·lega basc José Manuel Aizpúrua, a qui la seva condició de fundador de la *Falange* a Guipúscoa no li impedia ser persona culta, avantguardista i amic personal de Federico García Lorca. Segons els qui el van conèixer, Bartlett fou un home del *Movimiento* que presentava l'aparentment indigerible dicotomia d'haver practicat, per bé que en etapes diferents, el racionalisme arquitectònic i la militància falangista.

Bartlett és interessant per les seves múltiples facetes. Culturalment compromès i força involucrat en el teixit associatiu local, fou membre -delegat de motor- de la primera Junta Directiva del Club de Rem i, posteriorment, redactà el projecte de seu social d'aquesta societat esportiva tot coincidint amb la seva presidència (1952-1954). També fou membre de la Secció Científica de l'Ateneu tortosí, entitat de la qual va ser vocal de Junta Directiva.

Una altra de les vessants en les quals l'arquitecte deixà un grat record fou la de cap del cos municipal de bombers, càrrec que venia aparellat a la seva condició de tècnic municipal. Durant la seva etapa, va procurar professionalitzar el servei ocupant-se, personalment, d'adquirir l'equipament necessari tant pel que fa a la indumentària de la plantilla com als mitjans d'extinció: eines i vehicles.

21 Al final de juliol de 1939 es constitueixen als set col·legis d'arquitectes que existien a Espanya les *Comisiones de Depuración*, per analitzar la conducta dels seus col·legiats amb relació amb el *Movimiento Nacional*. Vegeu (Domènech, 2012)

22 Fins i tot, inhabilitacions professionals de per vida.

23 Fill d'Álvaro Bartlett Zaldívar, també metge de professió.

Ha marchado a Valencia con objeto de hacerse cargo de la camioneta para riego adquirida por nuestro Ayuntamiento, el Arquitecto D. Agustín Bartlett.²⁴

Bajo la dirección del arquitecto municipal y el concejal señor Fustegueras, se ha procedido a un completo arreglo y reparación de todo el material del servicio de bomberos, completándolo con todos los enseres indispensables para la extinción de incendios.²⁵

Nos consta que en breve el señor arquitecto municipal saldrá en dirección de Barcelona para compenetrarse de los últimos aparatos conocidos para extinguir incendios. En la Exposición de Barcelona hay varios departamentos donde podrán admirarse, sobre todo hay uno muy útil para penetrar en habitaciones incendiadas que resisten el calor y pueden respirar aire puro.²⁶

A aquestes referències cal afegir el gran encert mostrat durant l'extinció de l'incendi de la fàbrica de sulfur a santa Bàrbara -declarat l'any 1924- on la heroica intervenció de la brigada de bombers de Tortosa, sota l'encertada direcció de Bartlett i del tinent Mariano Lleixà, aconseguí salvar bona part de l'edifici i evitar, sortosament, l'explosió del dipòsit de sulfur, sens dubte, de conseqüències catastròfiques. D'aquest elogiós comportament se'n fa ressò la premsa d'aleshores²⁷ així com d'alguna heroïtat d'altra mena com quan l'arquitecte va cedir, amb galanteria, als vuit primers bombers que acudiren a apagar un foc tot el sou que li corresponia com a director de la seva extinció.

En allò més específic del seu càrrec, Bartlett veu la necessitat de divulgar i debatre la modernització que, sense més demora, havia d'emprendre la ciutat. Aquesta preocupació urbanística i intel·lectual es concreta en diverses xerrades sobre l'abastiment d'aigua potable i, de forma peculiar, en la conferència²⁸ que el 29 de novembre de 1925 impartí sobre urbanisme general, a l'Ateneu de Tortosa. Amb el títol de *Lo que debe ser la urbanización de una ciudad; aplicaciones posibles en Tortosa*, Bartlett descarregà una ràfega d'idees de transformació urbana "amb un admirable sentit de modernitat" com així li reconeixia públicament l'excalcalde Felipe Tallada Cachot.²⁹ La inclinació de Bartlett envers la praxis urbanística el portà a assistir a diferents certàmens per tal d'actualitzar els coneixements en aquesta matèria. Entre d'altres, li hem de comptabilitzar l'assistència³⁰ al *XI Congreso Nacional de Arquitectos (y I de Urbanismo)*, celebrat a Madrid, el novembre de 1926. Aquest Congrés examinava -per primer cop a Espanya- la realitat urbanística dels municipi-

24 *Heraldo de Tortosa*, 5 de setembre de 1925, pàg. 7.

25 *Correo de Tortosa*, 21 de gener de 1926, pàg. 3.

26 *Correo de Tortosa*, 13 de setembre de 1929, pàg. 2.

27 *Heraldo de Tortosa*, 22 de març de 1924, pàg. 3.

28 *Heraldo de Tortosa*, 27 de novembre de 1925, pàg. 2.

29 *Heraldo de Tortosa*, 7 de desembre de 1925, pàg. 1.

30 *Correo de Tortosa*, 24 de novembre de 1926, pàg. 3.

pis espanyols i publicà, en les seves conclusions,³¹ la manera com s'havia d'ensenyar l'Urbanisme a les escoles d'arquitectura, alhora que recollia les diferents normes europees sobre aquesta nova disciplina.

Durant la desenfrenada riuada³² del 23 d'octubre de 1937 -agregada per les circumstàncies de la Guerra Civil- Bartlett dirigí amb eficàcia i ma ferma els treballs de rescat i salvament,³³ sent l'única persona de responsabilitat pública que no abandonà el seu lloc en aquells moments compromesos, segons ens relata la crònica periodística. D'aquesta cor-prenedora experiència, el mateix arquitecte en deixà constància a la mai prou valorada revista *La Zuda*.³⁴ La seva capacitat de lideratge es tornà a evidenciar l'any 1939 quan, per capitanejar la represa de les activitats, Bartlett fou nomenat director de l'Escola de Mestria Industrial. En poc temps, les nombroses gestions realitzades pel seu nou dirigent aconseguirien que el centre recuperés la dinàmica docent d'abans la guerra quan l'arquitecte impartia l'assignatura de *Tecnología del oficio y cálculo de precios*. Cal recordar que l'Escola fou creada, l'any 1928, pel mateix Bartlett juntament amb l'enginyer Ignasi Riera i l'aleshores alcalde, Joaquín Bau, com a evolució de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis que, al seu torn, continuava la tasca docent del Centre Obrer de Corporacions.

Al llarg de la seva vida, Bartlett mostrà també un gran interès per les Belles Arts i arribà a dissenyar l'estructura arquitectònica de diverses escultures públiques com ara el monument³⁵ a Teodor González, que s'havia d'erigir al fons del passeig central del Parc, o la desmesurada i intimidatòria proposta escultòrica³⁶ per al Monument a la Batalla de l'Ebre, seguint fil per randa el cànon estètic franquista de la immediata postguerra. En una altra ocasió, la seva dilecta formació cultural el portà a rescatar, d'unes obres d'enderrocament, una col·lecció de pintures de l'artista Manuel Gordó del qual era un declarat admirador³⁷.

Altres Bartlett relacionats amb Tortosa

El primer Bartlett a aterrar a Tortosa va ser Agustí. Altres familiars seus, però, també van estar o encara romanen vinculats amb aquesta ciutat, en major o menor mesura. En aquest sentit, l'any 1926 el seu germà militar -Juan- fou destinat a Tortosa amb el propòsit de fundar el Sometent

31 Les conclusions es recullen en el llibre *Trazado de ciudades*, de Gustavo Fernández Balbuena.

32 La inundació dels carrers de Tortosa assolí nivells similars als de la gran crescuda de 1907.

33 *La Voz del Bajo Ebro*, 25 d'octubre de 1960, pàg. 3.

34 Agustí Bartlett. "La inundación de 1937", dins *La Zuda*, 13, 1956, pàg. 242-251.

35 *Heraldo de Tortosa*, 14 de juliol de 1926, pàg. 2.

36 Col·lecció del Museu de Tortosa, fitxa núm. MMT032407. En aquell període, els monuments d'exaltació franquista eren elephantins, desafiants i de pètria pesantor, si més no, en aparença.

37 *Heraldo de Tortosa*, 14 de desembre de 1925, pàg. 2.

en els districtes de Tortosa, Roquetes, Falset i Gandesa. Posteriorment, durant el mandat de l'alcalde Joaquín Bau Nolla, li fou encarregada la direcció del Parc Municipal on va introduir importants novetats com ara el monumental aviari, ubicat al mateix lloc que avui ocupen els jocs infantils. En acabar la Guerra Civil, fou designat Primer tinent d'alcalde del consistori tortosí. L'any 1931 s'havia casat en segones noces amb Josefa Ibáñez Ferrer, germana del periodista tortosí Silvestre I. F. que acostumava de signar amb el pseudònim de *Taylor*. Fruit d'aquest segon matrimoni naixeria Ricardo, que va ser jurista dedicat al dret laboral, pilot comercial i paracaigudista, a més d'eventual articulista en *La Voz del Bajo Ebro*. Seguint la nissaga bartlettiana, arribem a Enric³⁸ -fill de Ricardo Bartlett i de Pepita Castellà Calvet³⁹- nascut l'any 1959 a Tortosa on encara manté lligams familiars. Un altre Bartlett implicat en el futur de la ciutat va ser, com abans hem esmentat, l'exalcalde Álvaro Bartlett Salvà. El seu fill, Álvaro Bartlett Coma, també doctor, es va casar -i després, separar- amb l'escriptora Alícia Giménez Bartlett. Cal aclarir, però, que la guardonada dama de la novel·la negra espanyola manllevà el cognom del seu marit. Alícia Giménez González -el seu nom real- va viure els primers anys de la seva infantesa a Tortosa on va estudiar al Col·legi de les

Teresianes i a l'Institut Joaquín Bau. El seu fill, Álvaro Bartlett Giménez, encara gaudeix de segona residència a l'Ampolla.

Encara conservada pels seus descendents, peça escultòrica (bronze amb peu de fusta d'olivera) amb la qual l'Escola de Mestria obsequià Bartlett amb motiu de la seva jubilació com a docent. Font: Enric R. Bartlett Castellà.

Senectut (1961-1971)

Trastorns en la seva salut -havia patit una recent intervenció quirúrgica- i en la de la seva dona -diagnosticada amb càncer de colon- motivaren que Bartlett sol·licités⁴⁰, el 2 de març de 1960, la jubilació com a tècnic municipal. Aquesta petició s'aprovaria en sessió de la permanent de 6 de març en la qual també es nomenava Federico Llorca Mestre com a arquitecte interí⁴¹ del municipi. El 31 de març de 1960 Agustí Bartlett s'acomiadava de tots els seus companys de tasques oficines-

38 Dr. Enric R. Bartlett Castellà, professor de Dret Públic, Esade (Universitat Ramon Llull)

39 Pepita Castellà Calvet fou directora de la clínica Monegal.

40 *La Voz del Bajo Ebro*, 8 de març de 1960, pàg. 2.

41 Acords Municipals, sessió de 17 de gener de 1962, Vol. VII, f. 92v.

ques en el negociat d'Obres Públiques des del qual exercí, durant 36 intensos anys, un encomiable urbanisme renovador amb una actitud de servei i d'idoneïtat envers els afers de ciutat que enlairaria aquesta plaça de funcionari públic, tot prestigiant-la. Més endavant, en sessió municipal de 14 de setembre d'aquell any, s'acordà homenatjar Bartlett amb el lliurament d'un pergamí orlat on constés l'afecte i la gratitud de la ciutat. Igualment, els companys de brigada dels bombers van voler agrair al camarada comandant la seva plena dedicació i el tracte que els dispensà tot obsequiant-lo amb un artístic diploma.⁴²

Abans no es jubilà per imperatiu legal (agost de 1962) del càrrec de director de l'Escola de Mestria Industrial, encara trobaríem Bartlett encapçalant -com ho tenia per costum- un grup d'alumnes de 1r i 2n curs d'aprenentatge, amablement convidats per la *Cooperativa Lechera de Tortosa* a conèixer⁴³ les seves instal·lacions situades al carrer d'Amposta. Potser aquesta visita li recordés a l'experimentat arquitecte que tot just llavors es complien 25 anys de la inauguració de la SALI (Societat Anònima Lletera Industrial). Aquesta fàbrica⁴⁴ de llet condensada, ubicada al terme de Puigcerdà, es compta entre les seves esporàdiques intervencions arquitectòniques més enllà de les Terres de l'Ebre.

Ja retirat i a les portes de la setantena, l'arquitecte exhaureix els seus darrers dies amb la visió ocular difuminada per una galopant miopia que l'apropa a la ceguesa i, des del 27 de novembre de 1965, amb l'afegida aflicció per la mort⁴⁵ de la seva companya de vida, l'animosa i elegant Aurora Fernández.

Agustí Bartlett mor a Barcelona, el 3 de juliol de 1971. Dos anys abans (19.11.1969), s'havia tornat a casar amb María Rodríguez González, a qui va conèixer en un dels seus darrers creuers.

El 28 de gener de 1972 l'Escola del Treball -aleshores, *Escuela*

Aurora i Agustí de passeig pel Parc Municipal de Tortosa.
Font: germanes Seco Huerta

42 La imatge que documenta aquest acte de reconeixement es troba reproduïda al recull fotogràfic (1875-1975) *L'Abans. Tortosa*, editorial Efadós, Barcelona, 2012, pàg. 406-407.

43 *La Voz del Bajo Ebro*, 7 de novembre de 1961, pàg. 6.

44 La construcció d'aquest reeixit projecte de Bartlett va anar a càrrec del competent contractista Agustí Pedrol Grifó, resident a Tortosa entre 1929 i 1949, amb oficina al carrer Campomanes, 26.

45 *La Voz del Bajo Ebro*, 30 de novembre de 1965, pàg. 7.

de *Maestría*- celebrava una missa,⁴⁶ a l'església del Roser, en sufragi de l'ànima de qui va ser fundador, professor i director d'aquesta institució docent.

Agustí Bartlett
exercint de director
de l'Escola de
Mestria.
Font: germanes
Seco Huerta

Cloenda

Totes les trajectòries humanes presenten clarors i foscúries; virtuts i febleses. En el cas de Bartlett triomfen les primeres després de culminar una intensa trajectòria que, en allò personal, només es pot explicar en positiu. Professionalment inquiet, elegant en el vestir, social en l'actuar, empíricament eclèctic en el projectar i fidel al seu Ajuntament són, segurament, els trets que millor defineixen la personalitat d'Agustí Bartlett Zaldívar. Aquesta aproximació al nostre biografiat ens revela un tarannà bonhomíós, tolerant i pragmàtic del qual es veurà beneficiada, també, la seva àmplia i diversificada producció arquitectònica, l'estudi detallat de la qual excedeix l'objectiu del present article. La seva singladura arquitectònica, autònoma i allunyada dels centres de poder, l'aïlla del centralista GATCPAC⁴⁷ i de qualsevol altra capelleta o classificació moderna alternativa. El desconeixement del seu itinerari vital i la invisibilitat a la qual ha estat sotmès el situen com a navegant solitari que solca la mar al seu aire, talment com ho van fer altres col·legues avantguardistes perifèrics. Llevat de l'introducció i agraït opuscle (2015) que l'arxiver de l'Ajuntament de Tortosa -Miquel Estrampes Blanch- va decidir encarregar-me per després incorporar-lo al repositori⁴⁸ digital municipal, en tot aquest temps ningú no li ha dedicat a Agustí Bartlett l'atenció, veritable i desinteressada, sorgida del mateix atractiu que suscita el personatge

46 *La Voz del Bajo Ebro*, 21 de gener de 1972, pàg. 3.

47 GATCPAC, Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània.

48 Vegeu <http://documents.tortosa.cat>

sinó, ben al contrari, només la que se'n deriva d'agres i interessades polèmiques⁴⁹ ciutadanes.

L'any 2019, des de la vocalia de Cultura de la demarcació de l'Ebre del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, es va incoar un expedient⁵⁰ tot sol·licitant que el recuperat edifici racionalista de Bartlett -l'antic mercat del peix (Tortosa, 1932-1935)- figurés en el Registre del *Do.Co.Mo.Mo. Ibérico*⁵¹. El Patronat d'aquesta Fundació així ho va acordar, la qual cosa va representar un reconeixement oficial per a aquest rellevant i pioner exemple d'arquitectura moderna, bastit en territori ebrenc. La bisellada i nívia placa que acredita la seva modernitat va ser descoberta el 7 d'octubre de 2023 com a coronament de l'ArquiVolta⁵² dedicada al longeu arquitecte municipal, pràcticament quan es complien cent anys de la seva arribada a Tortosa. D'aquesta manera s'iniciava l'Any Bartlett, tot un seguit d'activitats culturals adreçades a rescatar de l'oblit la figura i l'obra de l'arquitecte que va implantar el racionalisme a Tortosa i l'impulsà arreu de la demarcació de l'Ebre.

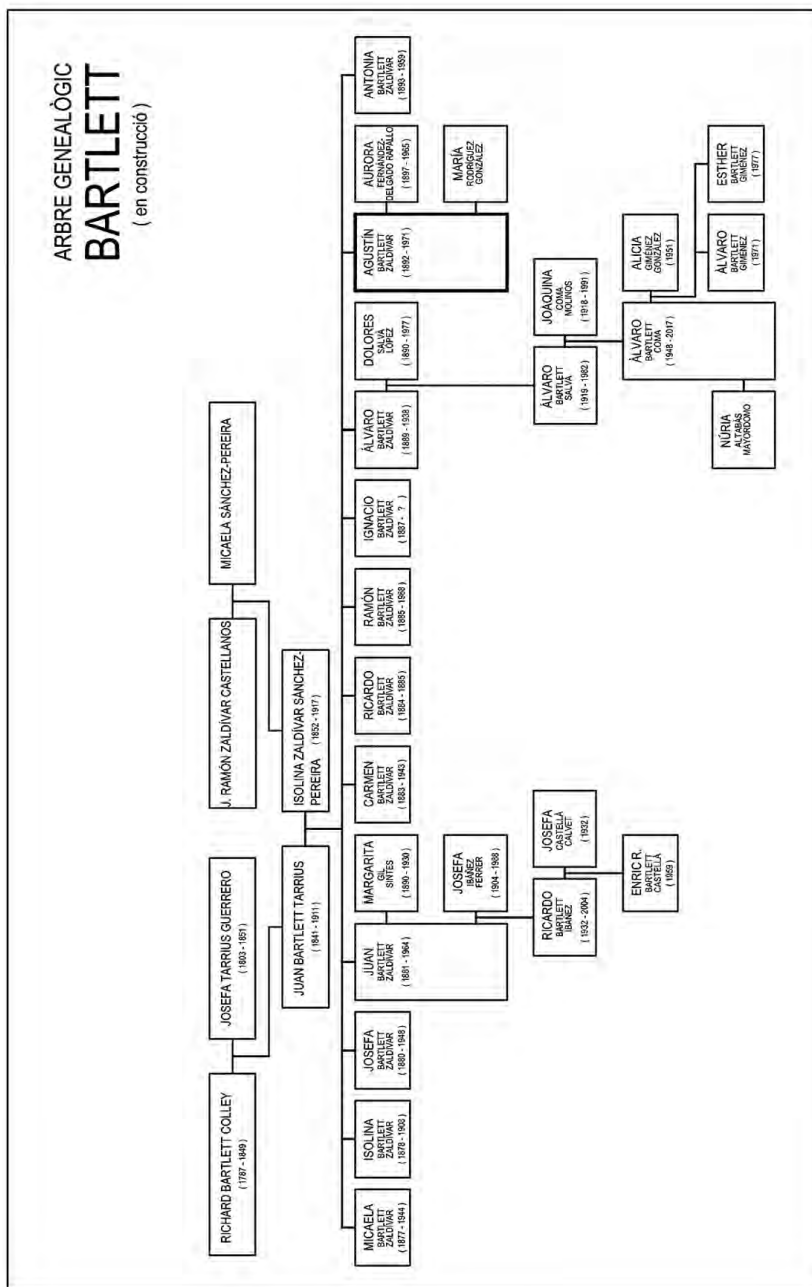
49 L'enderrocament frustrat de l'antic mercat del Peix i la controvertida retirada del Monument a la Batalla de l'Ebre.

50 Expedient redactat per l'arquitecte col·legiat ebrenc Juan Peño Chocano.

51 Amb seu en el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, la *Fundación Do.Co.Mo.Mo. Ibérico* s'encarrega, des de 1993, d'inventariar, divulgar i protegir el patrimoni arquitectònic del Moviment Modern.

52 *ArquiVolta_EBRE*, celebrada els dies 30 de setembre, 1 i 7 d'octubre de 2023. Es tracta de la sèrie de visites guiades al patrimoni arquitectònic ebrenc amb què el COAC-Ebre celebra el Dia Mundial de l'Arquitectura.

Annex

*Arbre de família
dels Bartlett
específicament
vinculats amb
Tortosa.
Font: elaboració
pròpia amb
aportacions
d'Enric R. Bartlett
Castellà.*

Bibliografia utilitzada:

- DD. AA. (2023): *Arquitectura de la II República, GATCPAC, postguerra i racionalisme*, ed. Fundació Tremcadís i Silva editorial, Tarragona, col·lecció Àbac, núm. 7.
- DOMÈNECH CASADEVALL, Gemma (2012): *Emili Blanch Roig (1897-1996). Arquitectura, patrimoni, compromís*, Documenta Universitària, Girona.
- LÓPEZ DAUFÍ, Antoni (2023): "Bartlett, a la platja" dins d'*Escrits a una ciutat ben murada*, Minoica edicions, Tortosa, pàg. 116-123.
- <https://documents.tortosa.cat/exhibits/show/bartlett--arquitecte-municipal>

Arxius consultats:

Arxiu Central Administratiu - Ajuntament de Tortosa
 Arxiu Comarcal del Baix Ebre
 Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya - COAC
 Arxiu Gràfic – Biblioteca ETSAB – Universitat Politècnica de Catalunya

Altres fonts documentals / Agraïments:

Anna Seco Huerta
 Enric R. Bartlett Castellà
 Miquel Estrampes Blanch
 Luisa Daufí Monfort
 Joan Cladelles Daufí